

آماده سازی مقیاس سنجش دینداری برای جمعیت دانشجویی*

دکتر محمد خدایاری فرد^۱، دکتر باقر غباری بناب^۲، دکتر محسن شکوهی یکتا^۳، دکتر علی نقی فقیهی^۴، دکتر احمد به پژوه^۵، دکتر غلامعلی افروز^۶، یاسمین عابدینی^۷، محسن پاک‌نژاد^۸

چکیده

تحقیقات نشان داده‌اند که دینداری پدیده‌ای مرکب از انواع رفتارها و نگرش‌هاست. اندیشمندان مسلمان نیز به دین به عنوان پدیده‌ای چندبعدی نگریسته‌اند. به موازات تحولات نظری در زمینه تبیین دین، یکی از مهم‌تری مسایل در مطالعه دینداری، کمبود ابزارهای روا و پایا برای سنجش نگرش دینی است. براین اساس پژوهش حاضر با هدف ساخت و آماده‌سازی مقیاس سنجش دینداری دانشجویان کشور، تعداد ۲۱۸۲ دانشجو را که در دوره‌های کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری مشغول به تحصیل بودند، با روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای از میان کلیه دانشجویان دانشگاه‌های شهر تهران انتخاب و مورد مطالعه قرار داده است. ساخت و آماده‌سازی مقیاس سنجش دینداری دانشجویی طی چهار مرحله (سه مرحله مقدماتی و یک مرحله نهایی) صورت گرفت. نتایج، نشان دهنده روایی ملاکی، روایی تفکیکی و روایی سازه مطلوب این مقیاس است. پایایی مقیاس نیز با استفاده از روش بازآزمایی و محاسبه ضریب آلفای کرونباخ مورد بررسی قرار گرفت. به طور کلی مشاهده شد که دینداری سازه‌ای پیچیده و چندبعدی است که ابعاد مختلف شناختی، عاطفی و رفتاری دارد و شامل رابطه انسان با خداوند، دیگران، خویشتن و جهان هستی می‌باشد. این نتایج به دست آمده با نتایج پژوهش‌های داخلی و خارجی صورت گرفته برای تهیه و تدوین مقیاس‌های دینی همخوانی دارد.

کلید واژه‌ها: ساخت مقیاس، دینداری، دانشجویان

* مقاله حاضر گزارش بخشی از طرح تحقیقاتی تحت عنوان «آماده‌سازی و هنجاریابی مقیاس سنجش دینداری در جامعه دانشجویی است که با پشتیبانی مالی معاونت پژوهشی دانشگاه تهران و انستیتو روانپزشکی تهران انجام شده است. از مشاوران محترم طرح آقایان دکتر مرتضی نصفت، دکتر خسرو باقری و خانم دکتر الهه حجازی که با اظهار نظرهای عالمانه خود به غنای طرح افزودند، سپاس‌گزاری می‌شود. همچنین از آقای سعید اکبری زردخانه به خاطر پیشنهادهای اصلاحی مناسب تشکر می‌شود.

^۱ دانشیار دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران

^۲ استادیار دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران

^۳ استادیار دانشگاه قم

^۴ استاد دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران

^۵ دانشجوی دکتری روان‌شناسی تربیتی دانشگاه تهران

^۶ عضو هیأت علمی جهاد دانشگاهی دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران

مقدمه

در عصر حاضر دین‌پژوهی به شیوه علمی و با استفاده از روش‌های مورد قبول در علوم انسانی یکی از مورد توجه‌ترین حیطه‌های پژوهشی در رشته‌های علمی و دانشگاهی است. در مورد دین و کارکردهای آن پژوهش‌های متفاوتی با دیدگاه‌های مختلف انجام گرفته است (آرگیل و هالامی^۱، ۱۹۷۵؛ برگین^۲، ۱۹۸۳). شاید بتوان گفت که عصر حاضر، دوره بازگشت به دین و بازشناسی در مفاهیم آن است و انسان قرن حاضر به عنوان انسان "دین‌ورز" شناخته شده است؛ زیرا که بر طبق یافته‌های پژوهش‌های جامعه‌شناختی، بیش از ۹۵ درصد انسان‌ها به وجود خداوند ایمان دارند (الیاده، ۱۳۷۴).

به دلیل قدمت و جایگاه دین و مذهب از یک سو و پیچیدگی و فراگیر بودن آن از سوی دیگر، در تاریخ علم بشری دیدگاه‌ها و نظریات فلسفی، جامعه‌شناختی و روان‌شناختی موافق و مخالف هم به وجود آمده است. این نظریات و تعدد آن تأییدی بر این موضوع است که انسان هیچ‌گاه نتوانسته از جهت‌گیری در این موضوع مهم دست بردارد، زیرا که به گفته فرانکل^۳ (۱۳۷۵) به واقع یک احساس مذهبی عمیق ریشه‌دار در اعماق ضمیر ناهشیار انسان وجود دارد.

فلسفه به عنوان منبع پیدایش علوم، فرد را زمانی دیندار تلقی می‌کند که با سؤال‌ها و مسائل وجودی و ماوراء طبیعی از جمله منشأ و مقصد به وجود آمدن هستی روبرو شود و برای آن‌ها پاسخی مناسب بیابد (هیوم^۴، ۱۳۶۹؛ ینگر^۵، ۱۹۷۰). از دیدگاه جامعه‌شناختی، دین به عنوان یک نهاد اجتماعی دارای کارکردهای اساسی مانند انضباط، انسجام، حیات‌بخشی و خوشبختی آفرینی در نظر گرفته می‌شود که فقدان آن بقای جامعه را مخدوش می‌سازد (آلپر^۶، نقل از گیویان، ۱۳۷۷). از دیدگاه روان‌شناختی به دین و دینداری از منظر کارکردهای بهداشت روانی و روان‌درمانی و ارتباط دینداری با ویژگی‌های روان‌شناختی نگریسته می‌شود.

با این که هر علم و تخصصی از منظری خاص به پدیده دین نگریسته و واقعیت‌هایی را پیرامون آن بیان کرده است؛ ولی نمی‌توان پذیرفت که پدیده‌ای به این پیچیدگی و وسعت که تمام زوایای وجودی و زندگانی بشر را تحت‌الشعاع قرار داده، پدیده‌ای ساده و تک‌بعدی باشد. در قرآن مجید و منابع دیگر اسلامی تعابیر و کاربردهای وسیعی از دین صورت گرفته و تعاریف مختلفی از آن ارائه شده است. برای مثال دین، پیروی راه و رسم درست زندگی تلقی شده است (یوسف، ۳۷ و ۳۸، ابراهیم - ۱۳). دین، شکوفایی فطرت در ابعاد گوناگون وجودی آدمی (شناخت خدا و

¹ . Argyle & Hallahmi

² . Bergine

³ . Frankel

⁴ . Hume

⁵ . Yinger

⁶ . Alper

حقایق هستی، گرایش‌های اخلاقی، معنوی، اجتماعی و فردی و ارتقا به کمال و خوشبختی جاوید است (روم، ۳۰). دین، تصدیق خداوند، رسول، کتاب‌های آسمانی و زندگی اخروی است (انشقاق، ۲۲؛ انفطار، ۹). دین، پیروی از قوانینی الهی و تسلیم در برابر امر آن‌ها است (بقره، ۱۳۱). دین، پیروی از راه ابراهیم (ع) (عقل‌گرایی، پذیرش واقعیات و عدم پیروی کورکورانه از نابخردان) است (انعام، ۱۶۱). دین، اعتقاد به توحید و برقراری رابطه عبودیت با خداوند است (یوسف، ۴۰). دین، همان چنگ زدن به حبل‌الهی و شکل دادن ساختار زندگی براساس هدایت‌های او است (بقره، ۲۵۶). دین، پذیرفتن مخلصانه راه زندگی که خدا برای انسان ترسیم می‌کند و دوری از آنچه با آن مخالف است (بینه، ۵). دین، به مفهوم قانون الهی است (یوسف، ۷۶). دین، به معنی جزا است (حجر، ۳۵ و فاتحه، ۴).

دین پدیده‌ای مرکب از انواع رفتارها، نگرش‌ها و باورهاست. بخشی از پدیده‌ها و واقعیات پیرامون دین، جنبه‌های روان‌شناختی آن است که شامل مقوله‌هایی از جمله هیجان‌ها، باورها، ارزش‌ها، رفتارها و محیط اجتماعی می‌باشد. براساس معانی ارائه شده برای دین اندیشمندان مسلمان نیز به دین به عنوان پدیده‌ای ساختاری و چند بعدی نگریسته و آن را راه و روشی دانسته‌اند که ابعاد آن، تمام زندگی انسان را تحت تأثیر قرار داده و او را به یک هدف غایی و متعالی که همانا سعادت و خوشبختی است، رهنمون می‌سازد.

برخی از اندیشمندان نیز با وقوف بر چند بعدی^۴ بودن دین به معرفی مدل‌های چند بعدی از دین همت گماشته‌اند. عده‌ای از آن‌ها شش بعد را برای دین ذکر می‌کنند که عبارتند از: شعائر (مراسم مذهبی خصوصی و عمومی) تعالیم (شناخت و باور به رابطه فرد با غایت) عاطفه (برخورداری از احساسات) معرفت (آشنایی عقلانی با اصول و متون مقدس) / اخلاق (قواعدی دال بر خیر و شر، و خوب و بد، برای هدایت رفتارهای بین فردی) و جماعت (ورود به جماعت اهل ایمان، از جهات روان‌شناختی، اجتماعی، و یا فیزیکی)، (وربیت^۵ به نقل از فوکویاما و سوینگ، ۱۹۹۹). در این مدل چندبعدی ارتباط انسان با خدا، طبیعت و انسان‌های دیگر که هسته اصلی دینداری است به طور شفاف مورد ملاحظه قرار داده است، ولی در ردیف مدل نمادهای دینی مورد غفلت قرار گرفته‌اند.

روانشناسان به تقریب از نخستین سال‌های جدایی روان‌شناسی از فلسفه و اعلام موجودیت به عنوان یک علم تجربی، میل وافر به مطالعه و ارزیابی رفتارهای انسان در حیطه‌های گوناگون

1. emotions

2. believes

3. values

4. multidimensional

5. Verbit

مانند هوش، حافظه، استعداد و شخصیت داشته‌اند. در سال‌های اخیر نیز، مذهب به عنوان یکی از موضوعات مورد مطالعه روان‌شناسی مطرح شده است. به طوری که تحقیقات در زمینه‌های مختلف مذهبی از جمله میزان مذهبی بودن، نیاز به مذهب، تأثیر مذهب بر سلامت جسمی و روانی، مقابله با تنیدگی در سطوح مختلف سنی با استفاده از راهکارهای مقابله‌ای مذهبی و غیره به میزان قابل توجهی فزونی یافته است (آرگیل و هالامی، ۱۹۷۵؛ برگین، ۱۹۸۳؛ جان بزرگی، ۱۳۷۸؛ گلزاری، ۱۳۷۸؛ خدایاری‌فرد، غباری بناب و شکوهی‌یکتا، ۱۳۷۹). البته در این تحقیقات ابعاد ویژه‌ای از دینداری مورد ملاحظه قرار گرفته است و ابعاد وسیع دینداری که دربرگیرنده تجربیات قدسی و عرفانی باشد، اغلب نادیده انگاشته شده است. کوشش‌های پژوهشگران آینده لازم است که در این حیطه متمرکز شده و با گستره وسیع‌تری دینداری را مورد مطالعه و علاقه علمی قرار دهند.

از آنجایی که دین به عنوان یکی از عمیق‌ترین جنبه‌های شخصی زندگی انسان است که برخی از مهم‌ترین مسائل اسرارآمیز و وصف‌ناپذیرترین تجربه‌های بشر را در برمی‌گیرد؛ پس عجیب نیست که سنجش دینداری کاری دشوار باشد. در طول مدت زمان طرح موضوع دینداری در روان‌شناسی، این موضوع و نحوه مواجهه با آن همواره تحت تأثیر دو تحول عمده در روان‌شناسی قرار داشته است. از یک سو تحولات نظری به تغییر دیدگاه‌های روان‌شناسان در زمینه تبیین دین و تأثیرات آن بر جلوه‌های روانی منجر شده و دریافته‌های نظری به‌طور عمیق، مفهوم‌پردازی در باب مذهب را متحول کرده است. از سویی دیگر، به موازات تحولات نظری، روش بررسی و تحقیق در موضوعات روان‌شناختی دینی نیز دگرگون شده است. اصولاً روش‌شناسی سهم به‌سزایی در انجام مطالعات و تحقیقات، به ویژه پژوهش‌های دینی ایفا می‌کند. بدین معنا که اتخاذ روش علمی درست و منطقی موجب حصول داده‌ها و یافته‌هایی می‌شود که قابل اعتماد بوده و خالی از اشتباهات و خطای روش شناختی خواهد بود. لذا بررسی ملاحظات روش شناختی در حوزه مطالعات مربوط به روان‌شناسی دین، از جمله بررسی مبانی نظری حاکم بر روش‌های پژوهش، نقش نظریه در پژوهش، منطق انتخاب روش و ابزار مناسب و بالاخره منابع مربوط به طراحی و ساخت مقیاس، دارای اهمیت ویژه‌ای است (خدایاری‌فرد، فقیهی، غباری بناب، شکوهی‌یکتا و به‌پژوه، ۱۳۸۴).

از جمله نکات مهم در مورد سنجش دینداری می‌توان به مواردی چون تعیین خط پایه برای مداخلات و رویکردهای مبتنی بر معنویت و دینداری و سنجش میزان تأثیر این مداخلات، سنجش ارتباط دینداری با سلامت روان و سنجش ویژگی‌های روانی یا میزان و چگونگی دینداری، اشاره کرد.

یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین مشکلات، در مطالعه علمی دینداری کمبود ابزارهای روا^۱ و پایا^۲ برای سنجش نگرش دینی است (خدایاری‌فرد و همکاران، ۱۳۸۴). مفهوم روا بودن یا روایی به این سؤال پاسخ می‌دهد که ابزار اندازه‌گیری تا چه حد خصیصه مورد نظر را می‌سنجد. بنابراین، بدون آگاهی از روایی ابزار اندازه‌گیری نمی‌توان به دقت داده‌های حاصل از آن اطمینان داشت. ابزار اندازه‌گیری ممکن است برای اندازه‌گیری یک خصیصه ویژه در یک جامعه دارای روایی باشد، در حالی که برای سنجش همان خصیصه روی جامعه دیگر روا نباشد (سرمد، بازرگان و حجازی، ۱۳۷۸). بنابراین، یکی از اصول لازم به کارگیری یک ابزار در یک جامعه، در نظر گرفتن و محاسبه روایی آن ابزار در همان جامعه است.

به سبب وجود ایرادهای روش شناختی و روان‌سنجی در تدوین ابزارهای دینداری موجود و هم چنین نبود هنجار (نرم) قومی، منطقه‌ای و ملی و نبود شیوه استاندارد و وحدت رویه در اجرا و نمره‌گذاری که منجر به خلط در نتایج حاصل می‌شود، وجود آزمون استاندارد که قابلیت عملی و اجرایی داشته باشد را توجیه می‌کند. وجود آزمون‌های استاندارد و هنجاریابی شده برای خصیصه‌ای در یک جامعه، توصیفی تصویری و عددی از آن خصیصه در جامعه مذکور ارائه می‌دهد؛ دین و دینداری نیز به عنوان یک ویژگی در افراد یا جامعه در صورتی که دارای هنجارهایی تولید شده براساس آزمون‌های استاندارد باشد، می‌تواند توصیفی از نگرش دینداری افراد آن جامعه باشد.

از طرفی، به علت کمبود تحقیق جامع و علمی در زمینه اعتقادات دینی پس از گذشت نزدیک به سه دهه از استقرار نظام مقدس جمهوری اسلامی و تلاش مسئولان در جهت رشد فضایل معنوی و حاکم نمودن ارزش‌های اسلامی بر زندگی مردم، ضرورت دین‌پژوهی را هر چه بیشتر آشکار می‌سازد. ضرورت دیگر در انجام این تحقیق، به لحاظ گزارش‌هایی است که درخصوص ضعف دینداری در بین مردم به ویژه جوانان مطرح می‌شود (ستاد اقامه نماز، ۱۳۷۷). از این رو، با انجام این تحقیق شاید بتوان به صحت و سقم گزارش‌هایی از این نوع کمک کرد و برنامه‌ی جبرانی در جهت ترمیم دینداری جوانان تدوین کرد.

در جامعه ایران به‌عنوان یک جامعه دیندار و مذهبی نیز با تولید آزمون‌های هنجار شده می‌توان به توصیف بخش‌ها یا کل جامعه از این نظر پرداخت. زیرا که در جامعه اسلامی ما هیچ فردی، در هر سطح و مقام، چه در حوزه‌های علمیه و چه در دانشگاه‌ها، در حال حاضر نمی‌تواند به صورت علمی ادعا کند که جامعه کنونی ایران به لحاظ دینداری در چه وضعی قرار دارد و در مقایسه با

^۱ . valid

^۲ . reliable

گذشته از چه جایگاهی برخوردار است. بنابراین، هدف اصلی این پژوهش آماده‌سازی و ساخت مقیاسی استاندارد برای سنجش دینداری در جامعه دانشجویان کشور است.

در چند دهه گذشته، پژوهشگران خارجی و داخلی اقدام به ساخت مقیاس‌های دینی کرده‌اند به طور مثال گلزاری (۱۳۷۸) ابزاری جهت سنجش میزان حیا به عنوان یکی از محورهای دینداری طراحی نموده است که شامل هفت زیر مقیاس تحت عنوان حیا منفی کم‌رویی، حیا منفی خودخواهی، حیا از خداوند، حیا از خود، حیا کرامت و بزرگواری، حیا از امور جنسی و حیا از انجام خطا است. این محقق برای بررسی روایی و پایایی زیرمقیاس‌های هفت‌گانه آزمون حیا از روش‌های بازآزمایی، همسانی درونی، روایی محتوایی، روایی همزمان و روایی سازه استفاده کرده است که نتایج آن‌ها نشان دهنده روایی و پایایی مطلوب این آزمون است. آذربایجانی (۱۳۸۰) اقدام به ساخت آزمون جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام کرده است. این پژوهشگر با استناد به آیات و روایات، پرسشنامه‌ای حاوی ۷۰ سؤال جهت سنجش جهت‌گیری مذهبی دانشجویان مسلمان طراحی کرده است که ۱۰ مقوله را در توصیف ویژگی‌های فرد مؤمن مورد سنجش قرار می‌دهد. این مقوله‌ها عبارتند از: رابطه انسان و دین، رابطه انسان و خداوند، رابطه انسان و آخرت، اولیای دین، اخلاق فردی، روابط اجتماعی، معیشت، خانواده، ابعاد جسمی و انسان و طبیعت. آذربایجانی (۱۳۸۰) جهت بررسی پایایی این پرسشنامه ضریب آلفای کرونباخ را برای کلیه مقوله‌ها محاسبه کرده است و برای روایی محتوایی پرسشنامه، بر اساس نظرات کارشناسان مباحث اسلامی مورد تأیید قرار گرفته است.

غباری، لواسانی و محمدی (۱۳۸۴) با هدف تهیه ابزاری معتبر جهت ارزیابی تجربیات معنوی، مذهبی و عرفانی جوانان، با استفاده از مصاحبه‌های ساختاریافته با دانشجویان، اقدام به ساخت پرسشنامه تجربیات معنوی که شامل ۱۰۱ سؤال است، کردند. آن‌ها جهت بررسی پایایی این پرسشنامه از روش تحلیل عاملی استفاده کردند و ۶ عامل را استخراج کردند که ضرایب آلفا برای این عامل‌ها دامنه‌ای از ۰/۶۶ تا ۰/۹۳ داشت.

از دیگر آزمون‌های تهیه شده برای اندازه‌گیری دینداری، آزمون جهت‌گیری مذهبی بهرامی (۱۳۸۳) است که شامل ۴۵ سؤال است بوده و همگی روی یک طیف لیکرت پنج درجه‌ای نمره‌گذاری شده‌اند. برای ارزیابی روایی سازه این آزمون از روش تحلیل عاملی استفاده کرده است و چهار عامل را در این آزمون مشخص کرده است که در مجموع ۸۸/۵۷ درصد از واریانس کل آزمون را تبیین کرده‌اند. همسانی درونی زیرمقیاس‌های آزمون نیز با استفاده از محاسبه ضریب آلفای کرونباخ مورد ارزیابی قرار گرفته است و ضرایب آلفایی برابر با ۰/۹۲، ۰/۸۶، ۰/۷۹ و ۰/۵۷ برای چهار عامل استخراج شده گزارش شده است. این عامل‌ها عبارتند از (۱) عامل جهت‌گیری

مذهبی که از گویه‌هایی تشکیل شده است که به صورت مستقیم و غیرمستقیم رابطه عمیق و قلبی با خدا، رابطه با مردم براساس آموزه‌های دینی، اتخاذ و انجام رفتارهای توصیه شده دینی، عاقبت‌گرایی و توجه به آخرت را در بر می‌گیرد و دارای ۲۸ سؤال است، ۲) عامل سازمان‌نیافتگی که از گویه‌هایی تشکیل شده است که ویژگی عمومی آن‌ها تردید، دودلی، ناخشنودی از زندگی، حیات و پریشانی خاطر است و دارای ۹ سؤال است، ۳) عامل ارزش‌سازی مذهبی از گویه‌هایی تشکیل شده است که معنای عمومی آن‌ها غالباً با ارزیابی مثبت و همراه با قیدهای جدی در مناسک مذهبی و ارزش‌سازی مذهبی است و ۴) عامل کامجویی از گویه‌هایی تشکیل شده است که معنای عمومی و غالب در آن‌ها شامل مضامینی نظیر لذت‌طلبی و ترجیح آن، عدم اعتقاد عمومی به مذهب، تفسیر شخصی از دستورات مذهبی و لذت‌جویی است و دارای ۸ سؤال است.

از جمله پژوهش‌های خارجی در زمینه اندازه‌گیری دینداری پژوهش آدامسون^۱ و همکاران (۱۹۹۸) است. این محققان با به کارگیری یک مدل معادلات ساختاری (مدل اندازه‌گیری به همراه مدل ساختاری) نسخه فرانسوی سنجش دانشجویان را تهیه و تدوین کردند. میزان دینداری آزمودنی‌های این پژوهش شامل تعداد ۱۳۵ دانشجوی ۱۸ تا ۵۶ ساله مشغول به تحصیل در دانشگاه‌های بریتانیا بودند و در نهایت فرم فرانسوی سنجش دینداری با ۷ سوال براساس عوامل مورد تأیید قرار گرفت که از انسجام بالایی نیز برخوردار بود.

کشیر^۲ (۲۰۰۴) به منظور عملیاتی کردن مفهوم معنویت^۳ و دینداری دو پرسشنامه معنویت و دینداری را ترکیب کرده و مورد استفاده قرار داد و سپس رابطه این دو متغیر را با مکان کنترل آزمودنی‌ها مورد ارزیابی قرار داد. نتایج پژوهش نشان داد که بین معنویت و مکان کنترل درونی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

روش پژوهش

جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه دانشجویان دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی شهر تهران که تحت پوشش وزارت علوم، تحقیقات و فن‌آوری و وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی قرار دارند و دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی که در سال تحصیلی ۸۳-۱۳۸۲ مشغول به تحصیل بودند، است. آزمودنی‌های این پژوهش شامل ۲۱۸۲ دانشجو است که با استفاده از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای تصادفی از میان جامعه فوق انتخاب شدند. از این تعداد ۴۳/۷ درصد مرد و ۵۶/۳ درصد زن بوده‌اند.

1. Adamson
2. Cheshire
3. spirituality

فرایند تهیه مقیاس

چنان که پیشتر ذکر شد هدف پژوهش حاضر ساخت و آماده‌سازی مقیاس سنجش دینداری در جامعه دانشجویان کشور است. از این رو، در این بخش فرایند و مراحل ساخت مقیاس را مطرح خواهیم کرد.

مرحله اول: به منظور تهیه مقیاس اولیه، ابتدا خزانه سؤالی متشکل از ۴۱۰ سؤال براساس مبانی نظری دینداری، مقیاس دینداری موجود چه در داخل و چه در خارج از کشور و رجوع به آیات، روایات و احادیث تشکیل شد. این خزانه سؤالات مبتنی بر چهار بعد بود که عبارتند از: شناخت دینی، عاطفه دینی، باورهای دینی و التزام به وظایف دینی.

مرحله دوم: در مرحله بعد سه پرسشنامه با سه نوع سؤالات متفاوت با استفاده از این خزانه سؤال‌ها تهیه گردید:

- یک پرسشنامه با سؤالات بازپاسخ جهت این که دینداری با مفاهیم موردنظر دانشجویان تعریف می‌شد.

- یک پرسشنامه با سؤالات موقعیتی به منظور سنجش غیرمستقیم دینداری در سه محور شناختی، عاطفی و رفتاری.

- یک مقیاس با طیف لیکرت پنج درجه‌ای که مبتنی بر سه محور شناختی، عاطفی و رفتاری بود.

مرحله سوم: در مرحله بعد بررسی و تحلیل محتوای مفاهیم سؤالات باز نشان داد که اکثر مفاهیم و تعاریف موردنظر دانشجویان در خزانه سؤالات طرح شده است. به منظور انتخاب نوع ماده‌ها برای تهیه پرسشنامه دینداری از بین دو پرسشنامه با سؤالات موقعیتی و پرسشنامه دارای طیف لیکرت، با استفاده از این دو نوع پرسشنامه مطالعه‌ای روی ۳۰ نفر دانشجو صورت گرفت که همبستگی بین دو پرسشنامه برابر با ۰/۶۶ بود. ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شده برای مقیاس با طیف لیکرت برابر با ۰/۹۲ بود و مقدار ضریب همبستگی بین دو نیمه آزمون با استفاده از فرمول گاتمن برابر با ۰/۸۸ شده است. به دلیل وجود مشکلاتی نظیر ابهام در سؤالات و عدم امکان تعیین دقیق یک گزینه به عنوان پاسخ صحیح، تصمیم بر این شد که پرسشنامه‌ای با طیف لیکرت تهیه شود. بدین منظور برای طراحی مقیاس سه مرحله اجرای مقدماتی و یک مرحله اجرای نهایی در نظر گرفته شد.

در مرحله اول مقدماتی، دو پرسشنامه دارای طیف لیکرت از خزانه سؤالات تهیه شد: فرم الف که دارای ۱۸۵ سؤال بود و فرم ب که دارای ۱۶۵ سؤال. لازم به ذکر است که این دو فرم از نظر محتوایی موازی بودند. سپس سؤال‌های هر دو فرم از نظر کمی و کیفی مورد تجزیه و تحلیل

قرار گرفت. بدین منظور طی یک دستورالعمل از دوازده نفر از متخصصان این حوزه تقاضا شد که سؤالات را براساس میزان تناسب از ۱ تا ۴ نمره‌گذاری کنند. سپس سؤالاتی که ۸۰ درصد از متخصصان آن‌ها را متناسب تشخیص داده بودند انتخاب شدند. بدین ترتیب فرم الف به ۱۲۶ سؤال و فرم ب به ۱۱۴ سؤال کاهش یافت و این دو فرم بر روی یک گروه نمونه غیرتصادفی و در دسترس از دانشجویان اجرا شد. پس از آن روایی، درجه دشواری و قدرت تشخیص سؤالات مورد بررسی قرار گرفت.

در مرحله دوم مقدماتی، پرسش‌هایی که از درجه دشواری و قدرت تشخیص نامطلوبی برخوردار بودند، حذف شدند و تعدادی سؤال مناسب جایگزین آن‌ها شد. نتیجه این مرحله افزایش تعداد سؤالات فرم الف به ۱۳۴ سؤال و اضافه کردن ۹ سؤال کلی نیز جهت ارزیابی میزان مذهبی دانستن از نظر خود، خانواده، دوستان و همکلاسی‌ها به پرسشنامه بود. در مرحله سوم مقدماتی دو فرم پرسشنامه بر روی ۳۰۰ نفر دانشجویی که به صورت تصادفی انتخاب شده بودند اجرا شد (۱۵۰ نفر فرم الف و ۱۵۰ نفر فرم ب را تکمیل کردند). به دلیل این که هر دو فرم پرسشنامه به نتایج مشابهی منجر شد و به منظور پیشگیری از طولانی شدن مقاله فقط اطلاعات مربوط به فرم الف گزارش خواهد شد.^۱ لازم به ذکر است که براساس نتایج این مطالعه سوم، تعداد سؤالات هر دو فرم الف و ب به ۱۱۳ سؤال تقلیل پیدا کرد و بدین ترتیب دو فرم موازی نهایی که هر یک حاوی ۱۱۳ سؤال بود، آماده شد.

پس از اجرای فرم الف پرسشنامه روی ۱۵۰ نفر دانشجویی (۵۳/۳ درصد مرد و ۴۶/۷ درصد زن) که در مقطع کاردانی، کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری مشغول به تحصیل بودند، به منظور سنجش همسانی درونی پرسشنامه ضرایب آلفای کرونباخ برای ۶ خرده‌مقیاس آن محاسبه شد، مقدار این ضرایب دامنه‌ای از ۰/۲۳ برای عواطف منفی دینی تا ۰/۹۳ برای باورهای دینی داشت. جهت بررسی روایی سازه پرسشنامه نیز تحلیل عاملی با مؤلفه‌های اصلی و با چرخش متعامد روی پرسشنامه انجام شد، اما به دلیل کوچک بودن حجم نمونه مقدار KMO کوچکتر از ۰/۵ به دست آمد که مانع ادامه تحلیل عاملی شد. ضرایب همبستگی بین ۹ سوال انتهایی پرسشنامه و ابعاد شش‌گانه دینداری محاسبه شد که مقدار متوسط این همبستگی‌ها برابر با $r = 0/30$ بود که همگی معنادار بودند ($p < 0/05$). این موضوع نشان می‌دهد که سازه دینداری از ابعادی متمایز اما دارای همبستگی متقابل تشکیل شده است.

۱. ویژگی‌های روان‌سنجی و اطلاعات مربوط به فرم ب پرسشنامه در مقاله دیگری تحت عنوان رابطه دینداری با متغیرهای جمعیت‌شناختی ارائه شده است.

در اجرای نهایی فرم الف پرسشنامه که حاوی ۱۱۳ سؤال بود روی ۲۱۸۲ دانشجو (۹۶۰ مرد و ۱۲۲۲ زن) اجرا شد. محل تولد ۸۹/۹ درصد این دانشجویان شهر و محل تولد ۱۰/۱ درصدشان روستا بود. ۹۲ درصد آنها از سهمیه مناطق و ۸ درصدشان از سهمیه شاهد و ایثارگر استفاده کرده بودند، ۸۹/۹ درصد آنان مجرد و ۱۰/۱ درصدشان متأهل بودند، ۷۸/۳ درصد آنان در مقطع کارشناسی، ۱۲/۸ درصدشان در مقطع کارشناسی ارشد و ۸/۸ درصدشان در مقطع دکتری تحصیل می‌کردند.

پس از اجرای نهایی، روایی ملاکی پرسشنامه نیز مورد بررسی قرار گرفت. بدین منظور ضریب همبستگی بین پرسشنامه و آزمون جهت‌گیری مذهبی بهرامی (۱۳۸۳) که دارای روایی و پایایی مناسبی بوده و از چهار خرده‌مقیاس تشکیل شده است، محاسبه گردید که نتایج آن در جدول ۱ گزارش شده است.

جدول ۱. ضرایب همبستگی میان مؤلفه‌های پرسشنامه دینداری فرم الف با آزمون

جهت‌گیری مذهبی بهرامی (۱۳۸۳) (n=۱۵۰)

مؤلفه‌های دینداری	جهت‌گیری مذهبی	سازمان‌نیافتگی	ارزنده‌سازی مذهبی	کامجویی
شناخت دینی	۰/۷۳*	-۰/۱۱	۰/۴۷*	-۰/۵۲*
عواطف دینی	۰/۶۹*	-۰/۰۳	۰/۴۲*	-۰/۴۹*
باورهای دینی	۰/۷۳*	-۰/۰۸	۰/۵۶*	-۰/۵۸*
وظایف دینی	۰/۷۰*	-۰/۰۳	۰/۵۹*	-۰/۳۵*
دینداری کل	۰/۷۵*	-۰/۰۲	۰/۵۸*	-۰/۴۷*

*. p < ۰/۰۵

همان‌گونه که در جدول ۱ مشاهده می‌شود بین مؤلفه‌های دینداری در فرم الف مقیاس دینداری با زیر مقیاس‌های جهت‌گیری مذهبی و ارزنده‌سازی مذهبی همبستگی‌های مثبت و معناداری وجود دارد و بین مؤلفه‌های دینداری با زیر مقیاس‌های سازمان‌نیافتگی و کامجویی همبستگی‌های منفی و معناداری مشاهده می‌شود. این یافته‌ها بیانگر آن است که پرسشنامه سنجش دینداری تهیه شده در پژوهش حاضر و آزمون جهت‌گیری مذهبی هر دو یک پدیده را مورد اندازه‌گیری قرار می‌دهند. به عبارت دیگر این پرسشنامه دارای روایی ملاکی است.

جهت سنجش روایی سازه مقیاس دینداری فرم الف از تحلیل عاملی با روش مؤلفه‌های اصلی و چرخش واریماکس^۱ استفاده شد. براساس نتایج این تحلیل عاملی مقدار KMO برابر با ۰/۹۶ و نزدیک به ۱ بوده که نشانگر کفایت تعداد نمونه برای انجام تحلیل عاملی است. معناداری آزمون بارتلت^۲ نیز نشان دهنده برقراری شرط کرویت برای تحلیل عاملی است.

نتایج تحلیل عاملی با استفاده از ترسیم اسکری پلات^۳ نیز نشان دهنده وجود ۴ عامل بود که این چهار عامل باهم ۴۹/۳۴ درصد از واریانس کل آزمون را تبیین می‌کردند. بر این اساس کلیه سؤال‌هایی که دارای بار عاملی بالاتر از ۰/۳ بودند انتخاب شدند. ۴ عامل استخراج شده، همراه با سوالات و بار عاملی آن‌ها را در جدول ۲ ارائه شده است.

1. Varimax
2. Bartlett
3. screeplate

جدول ۲. مؤلفه‌های دینداری بر اساس تحلیل عاملی با روش مؤلفه‌های اصلی و چرخش

واریماکس

ردیف	سؤا ل	عامل اول	سؤال	عامل دوم	سؤال	عامل سوم	سؤال	عامل چهارم
۱	۹	۰/۷۲	۵۹	۰/۷۱	۷۸	۰/۶۹	۶۰	۰/۵۹
۲	۲۹	-۰/۷۲	۳۷	۰/۶۹	۷۷	۰/۶۱	۵۷	۰/۵۴
۳	۱	۰/۷۱	۸۷	۰/۶۹	۹۵	۰/۶۰	۹۹	۰/۴۹
۴	۳۸	۰/۶۹	۱۰۴	۰/۶۸	۶۵	۰/۵۹	۱۰۳	۰/۴۳
۵	۳	۰/۶۸	۱۱۳	۰/۶۷	۷۹	۰/۵۷	۶۱	۰/۴۳
۶	۴۵	۰/۶۷	۷۳	۰/۶۷	۱۷	۰/۵۶	۱۰۵	۰/۴۲
۷	۳۹	۰/۶۷	۱۰۷	۰/۶۷	۱۰۶	۰/۵۶	۱۱۰	۰/۴۱
۸	۲۷	-۰/۶۷	۴۳	۰/۶۷	۹۷	۰/۵۳	۷۲	۰/۳۹
۹	۵۶	۰/۶۵	۸۵	۰/۶۶	۱۰۰	۰/۵۳	۸۰	۰/۳۱
۱۰	۱۳	۰/۶۴	۵۴	۰/۶۶	۱۰۸	۰/۵۲	۹۱	۰/۵۹
۱۱	۵	۰/۶۳	۱۱۲	۰/۶۶	۵۰	۰/۵۲		
۱۲	۴۶	۰/۶۳	۹۰	۰/۶۵	۸۱	۰/۵۲		
۱۳	۳۰	۰/۶۳	۸۶	۰/۶۳	۸۸	۰/۴۹		
۱۴	۴۴	-۰/۶۳	۱۰۹	۰/۶۲	۷۵	۰/۴۹		
۱۵	۱۰۱	-۰/۶۲	۸۳	۰/۶۱	۶۷	۰/۴۸		
۱۶	۲۲	۰/۶۰	۶۴	۰/۶۰	۸۹	۰/۴۷		
۱۷	۱۵	۰/۵۹	۵۳	-۰/۶۰	۶۹	۰/۴۵		
۱۸	۳۵	۰/۵۹	۶۳	۰/۶۰	۱۱۱	۰/۴۳		
۱۹	۱۲	۰/۵۹	۴۹	-۰/۵۹	۵۵	۰/۴۰		
۲۰	۲۵	۰/۵۹	۳۶	-۰/۵۹	۱۰	۰/۳۸		
۲۱	۱۶	۰/۵۹	۵۸	۰/۵۹	۵۱	۰/۳۷		
۲۲	۴۰	-۰/۵۹	۶۸	۰/۵۸	۶۰	۰/۳۵		
۲۳	۴	-۰/۵۷	۹۶	۰/۵۸				
۲۴	۳۲	-۰/۵۶	۶۶	۰/۵۸				
۲۵	۲۶	۰/۵۵	۲۱	۰/۵۷				
۲۶	۳۴	۰/۵۵	۹۲	۰/۵۶				
۲۷	۴۱	۰/۵۴	۷۱	۰/۵۶				
۲۸	۸۲	-۰/۵۴	۵۲	۰/۵۵				
۲۹	۲۰	۰/۵۴	۸۴	۰/۵۴				
۳۰	۳۳	۰/۵۳	۷۶	۰/۵۱				
۳۱	۶	۰/۵۳	۹۳	۰/۵۰				
۳۲	۸	۰/۵۳	۲۴	-۰/۴۹				
۳۳	۲۸	۰/۵۱	۷۰	۰/۴۸				
۳۴	۷۴	۰/۵۱	۹۸	۰/۴۸				
۳۵	۱۸	۰/۵۰	۲۳	۰/۴۶				
۳۶	۴۲	-۰/۴۸	۳۱	۰/۴۴				
۳۷	۱۹	-۰/۴۶	۴۷	-۰/۴۱				
۳۸	۴۸	۰/۴۲	۹۴	۰/۳۸				
۳۹	۱۴	۰/۴۱	۶۲	۰/۳۶				
۴۰	۱۰۲	۰/۳۹						
۴۱	۱۱	-۰/۳۵						

						۰/۳۱-	۷	۴۲
							۲	۴۳

همان‌گونه که در جدول ۲ مشاهده می‌شود، عامل اول دارای ۴۲ سؤال است که ۲۱/۱۰ درصد از واریانس کل آزمون را تبیین می‌کنند. بررسی محتوی این ماده‌ها نشان می‌دهد که محور مشترک آن‌ها نوع رابطه انسان را با خداوند مورد اندازه‌گیری قرار می‌دهد، لذا این عامل "رابطه انسان با خدا" نامگذاری شد. عامل دوم دارای ۳۹ سؤال است که کلاً ۱۹/۶۷ درصد واریانس کل آزمون را تبیین می‌کنند. محتوی این ماده‌ها مربوط به رابطه فرد با دیگران است. از این رو، این عامل "رابطه انسان با دیگران" نامگذاری شد. عامل سوم دارای ۲۲ سوال است که در مجموع ۱۱/۵۱ درصد واریانس کل آزمون را تبیین می‌کنند. بررسی محتوی این ماده‌ها نشان می‌دهد که آن‌ها در رابطه با خود انسان و خویشتن وی است. بنابراین، عامل سوم "رابطه انسان با خویشتن" نامگذاری شد. عامل چهارم دارای ۱۰ سوال است که ۳/۴۶ درصد واریانس کل آزمون را تبیین می‌کنند. بررسی محتوی این ماده‌ها نشان داد که آن‌ها رابطه انسان را با جهان هستی اندازه‌گیری می‌کنند، لذا این عامل "رابطه انسان با جهان هستی" نامیده شد.

برای بررسی قدرت تمیز سؤالات فرم الف مقیاس دینداری براساس جمع کل نمره دانشجویان در این فرم، افرادی که در زیر ۲۵ درصد (گروه نمره پائین) و بالای ۷۵ درصد (گروه نمره بالا) قرار داشتند تعیین شدند و سپس این دو گروه از یکدیگر جدا گردیدند و بعد میانگین هر سؤال در بین گروه محاسبه و میزان تفاوت دو گروه براساس آزمون t مستقل مقایسه شد. چنانچه میزان میانگین هر سؤال در بین دو گروه تفاوت معناداری داشته باشد نشان می‌دهد که آن سؤال توان تمیز بین دو گروه را دارد. براین اساس نتایج نشان داد که تمام ۱۱۳ سؤال فرم الف دارای توان تمیز مناسبی هستند و t مشاهده شده در تمام سؤالات در سطح ($p < 0.05$) معنادار است. برای بررسی پایایی پرسشنامه از روش بازآزمایی با فاصله ۶ هفته بین دو بار اجرا استفاده شد که نتایج آن را در جدول ۳ مشاهده می‌کنید.

جدول ۳. ضرایب همبستگی باز آزمایی بین مؤلفه‌های سنجش دینداری در فرم الف ($n = 150$)

آزمون اول	آزمون دوم	شناخت دینی	گرایش دینی	باورهای دینی	وظایف دینی	دینداری کل
شناخت دینی	۰/۵۰*	۰/۵۳*	۰/۴۸*	۰/۵۹*	۰/۵۸*	
عواطف دینی	۰/۴۶*	۰/۵۶*	۰/۴۴*	۰/۶۰*	۰/۵۷*	
باورهای دینی	۰/۵۲*	۰/۵۶*	۰/۵۲*	۰/۵۹*	۰/۶۰*	
وظایف دینی	۰/۵۱*	۰/۵۹*	۰/۵۰*	۰/۶۵*	۰/۶۲*	
دینداری کل	۰/۵۲*	۰/۵۹*	۰/۵۲*	۰/۶۴*	۰/۶۲*	

$p < * 0.01$

همان طور که در جدول ۳ ملاحظه می‌شود بین مؤلفه‌های دینداری فرم الف یعنی شناخت دینی، عواطف دینی، باورهای دینی و التزام به وظایف دینی و نیز نمره کل دینداری آن در اجرای اول با همه مؤلفه‌ها و نمره کل آن در اجرای شش هفته بعد ضرایب همبستگی مثبت و معناداری مشاهده می‌شود که بیانگر ثبات و استمرار اندازه‌های دینداری در طول مدت زمان مورد مطالعه می‌باشد. به عبارت دیگر، پرسشنامه در طول زمان پایا بوده و واریانس خطای آن کمتر است. علاوه بر محاسبه ضرایب بازآزمایی، جهت بررسی همسانی درونی پرسشنامه، ضرایب آلفای کرونباخ برای مؤلفه‌های چهارگانه و دینداری کلی محاسبه شد که نتایج آن را در جدول ۴ ارائه شده است.

جدول ۴. ضریب آلفای کرونباخ بین مؤلفه‌های مقیاس سنجش دینداری در فرم الف

مؤلفه‌ها	ضریب آلفای کرونباخ	تعداد سؤال
شناخت دینی	۰/۸۳	۱۳
عواطف دینی	۰/۷۶	۲۰
باورهای دینی	۰/۹۰	۲۵
وظایف دینی	۰/۹۲	۵۵
دینداری کل	۰/۹۵	۱۱۳

همان‌گونه که در جدول ۴ مشاهده می‌شود ضرایب آلفای به دست آمده برای فرم الف در چهار مؤلفه دینداری و نیز در کل بالا بوده و در سطح مطلوبی هستند. مقادیر بالای ضریب آلفای کرونباخ نشان دهنده هماهنگی درونی فرم الف پرسشنامه دینداری دانشجویان است. در این مرحله روایی تفکیکی پرسشنامه براساس نوع دانشگاه (دانشگاه‌های عادی و دانشگاه‌های مذهبی) با استفاده از تحلیل واریانس چند متغیره مورد بررسی قرار گرفت. به این منظور دانشگاه‌های الزهرا، تهران، شاهد، شهید بهشتی، صنعتی شریف، علامه طباطبایی، علم و صنعت ایران، علوم پزشکی ایران و تهران، دانشگاه هنر و مؤسسه آموزش عالی جهاد دانشگاهی و سوره به عنوان دانشگاه‌های عادی و دانشگاه‌های امام صادق (ع)، امام حسین (ع)، مؤسسه عالی شهید مطهری و مؤسسه عالی آموزش علوم و معارف اسلامی به عنوان دانشگاه‌های مذهبی طبقه‌بندی شده و مؤلفه‌های دینداری برای آنان مقایسه شد. نتایج این مقایسه در جدول ۵ آمده است.

جدول ۵. نتایج آزمون‌های تحلیل واریانس چندمتغیره مربوط به مؤلفه‌های دینداری در فرم الف پرسشنامه براساس نوع دانشگاه

منبع تغییر	نوع آزمون	مقدار	F	درجه آزادی	درجه آزادی	سطح معنی داری
دانشگاه	آزمون پیلانی	۰/۰۳	۱۴/۹۱	۴	۱۴۵۱	۰/۰۰۱
	لامبدای ویلکز	۰/۹۶	۱۴/۹۱	۴	۱۴۵۴	/۰۰۱
	آزمون هاتلینک	۰/۰۴	۱۴/۹۱	۴	۱۴۵۱	/۰۰۱
	ریشه روی	۰/۰۴	۱۴/۹۱	۴	۱۴۵۴	/۰۰۱

چنانچه در جدول ۵ مشاهده می‌شود نتایج تحلیل واریانس چندمتغیره نشان می‌دهد که دانشجویان دانشگاه‌های عادی و مذهبی در چهار مؤلفه دینداری تفاوت معناداری با یکدیگر دارند. همان‌گونه که مشاهده می‌شود نتایج آزمون‌های مختلف نشان دهنده تفاوت معنادار بین میانگین کل دینداری در فرم الف پرسشنامه دینداری در دانشجویان دانشگاه‌های عادی و مذهبی است ($F = 14/91$ و $p < 0/01$).

جدول ۶. آزمون تحلیل واریانس تک متغیره مؤلفه‌های دینداری

منبع تغییر	ابعاد دینداری	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	سطح معنی داری
نوع دانشگاه	شناخت دینی	۴۹۹۶/۲۲	۱	۴۹۹۶/۲۲	۵۴/۸۰	۰/۰۰۱
	عواطف دینی	۵۱۴۰/۴۲	۱	۵۱۴۰/۴۲	۴۶/۷۵	/۰۰۱
	باورهای دینی	۱۶۰۸/۳۱	۱	۱۶۰۸/۳۱	۵۲/۱۴	/۰۰۱
	وظایف دینی	۳۵۵۳۳/۴۵	۱	۳۵۵۳۳/۴۵	۴۳/۱۸	/۰۰۱

همان‌گونه که در جدول ۶ مشاهده می‌شود، نتایج آزمون F نشان دهنده تفاوت معنادار دانشجویان دانشگاه‌های عادی و مذهبی از نظر ابعاد چهارگانه مقیاس دینداری است.

جدول شماره ۷ نشان دهنده میانگین و انحراف معیار مؤلفه‌های دینداری در فرم الف پرسشنامه دینداری براساس نوع دانشگاه است.

جدول ۷. میانگین و انحراف معیار مؤلفه‌های دینداری فرم الف براساس نوع دانشگاه

متغیر	دانشگاه	میانگین	انحراف معیار
شناخت دینی	دانشگاه‌های عادی	۴۵/۹۸	۰/۲۷
	دانشگاه‌های مذهبی	۵۱/۶۵	۰/۷۱
عواطف دینی	دانشگاه‌های عادی	۶۶/۴۲	۰/۲۹
	دانشگاه‌های مذهبی	۷۲/۱۶	۰/۷۸
باورهای دینی	دانشگاه‌های عادی	۸۷/۵۲	۰/۴۹
	دانشگاه‌های مذهبی	۹۷/۶۸	۱/۳۲
وظایف دینی	دانشگاه‌های عادی	۱۸۷/۶۷	۰/۸۰
	دانشگاه‌های مذهبی	۲۰۲/۷۸	۲/۱۵

یافته‌های جدول ۷ نشان می‌دهد که دانشجویان دانشگاه‌های مذهبی در همه مؤلفه‌های دینداری فرم الف نمره بالاتری از دانشجویان دانشگاه‌های عادی دارند. بنابراین دانشجویان دانشگاه‌های مذهبی دارای شناخت دینی، عواطف دینی، باورهای دینی و وظایف دینی بالاتری نسبت به دانشجویان دانشگاه‌های عادی هستند. این موضوع نشانگر روایی تفکیکی فرم الف پرسشنامه دینداری است. به عبارت دیگر، این پرسشنامه توانسته است بین دانشجویان دانشگاه‌های عادی و مذهبی از نظر میزان دینداری تفکیک قابل شود.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف پژوهش حاضر آماده‌سازی مقیاس سنجش دینداری دانشجویی بود. به این منظور براساس مبانی نظری دین اسلام ساختار نظری دینداری با چهار بعد اصلی شناخت دینی، باورهای دینی، عواطف دینی و التزام به وظایف دینی که در برگیرنده هیجده عنوان فرعی بود استخراج و تعریف شد. آنگاه طبق این ساختار خزانه سؤالاتی با ۴۱۰ سؤال طرح شد. از خزانه سؤالات سه نوع پرسشنامه اولیه تهیه شد: پرسشنامه با سؤالات باز پاسخ، پرسشنامه با سؤالات موقعیتی و پرسشنامه با مقیاس لیکرت. یافته‌های مطالعه مقدماتی در بین یک گروه نمونه ۳۰ نفری مشخص کرد که اکثر مفاهیم سؤالات باز در خزانه سؤالات به کار رفته است. از سویی، یافته‌ها بیانگر آن بود که سؤالات با مقیاس لیکرت نسبت به پرسشنامه با سؤالات موقعیتی مناسب‌تر است. زیرا مقیاس

کروناخ استفاده شد. نتایج نشان داد که پرسشنامه دارای پایایی مطلوب و مناسب بوده و از همسانی درونی لازم برخوردار است. روایی تفکیکی پرسشنامه نیز براساس نوع دانشگاه (عادی یا مذهبی) مورد بررسی قرار گرفت. نتایج نشان داد که دانشجویان دانشگاه‌های مذهبی نسبت به دانشجویان دانشگاه‌های عادی نمرات بالاتری را در خرده مقیاس‌های پرسشنامه دینداری دریافت کردند.

نتایج پژوهش نشان داد که سازه دینداری سازه‌ای پیچیده و چندبعدی است نه یک سازه تک بعدی، این نتایج با نتایج پژوهش‌های گلزاری (۱۳۸۳)؛ آذربایجانی (۱۳۸۰)؛ غباری، لواسانی و محمدی (۱۳۸۲)؛ بهرامی (۱۳۸۳) و مورو، ورتینگتون و مک‌کالوف (۱۹۹۳) همسو است.

گلزاری (۱۳۷۸) نیز با طراحی ابزاری جهت سنجش دینداری تحت عنوان "حیاء" دریافت که این آزمون دارای ۷ عامل یا خرده مقیاس است. آذربایجانی (۱۳۸۰) نیز اقدام به ساخت آزمون جهت‌گیری مذهبی کرد و مشاهده کرد که این آزمون متشکل از ۱۰ مقوله است. غباری، محمدی و لواسانی (۱۳۸۲) ضمن ساخت پرسشنامه تجربیات معنوی، دریافتند که این پرسشنامه متشکل از ۶ عامل است.

مورو، ورتینگتون و مک‌کالوف (۱۹۹۳) مقیاسی تحت عنوان "مقیاس ارزش‌های مذهبی" را تهیه و تدوین کرده‌اند. این مقیاس شامل ۶۲ سؤال است و روی یک طیف لیکرت ۵ درجه‌ای نمره‌گذاری شده است. تحلیل عاملی این مقیاس نیز نشان دهنده وجود ۷ عامل یا خرده مقیاس در آن است.

از جمله ویژگی‌های بارز پژوهش حاضر استفاده از متون و منابع اسلامی و تأکید بر ابعاد شناختی، رفتاری و عاطفی در تعریف دین و دینداری و ارائه یک الگوی نظری اسلامی به عنوان یک زیربنای نظری معتبر برای ساخت مقیاس دینداری دانشجویان کشور است. یکی از محدودیت‌های پژوهش حاضر استفاده از روش خودگزارش‌دهی برای سنجش میزان دینداری دانشجویان است، پیشنهاد می‌گردد در پژوهش‌های بعدی از روش‌های دیگری نظیر مصاحبه ساختاریافته و مشاهده در موقعیت‌های طبیعی یا آزمایشی جهت سنجش میزان دینداری افراد استفاده گردد.

منابع

- آیتی، عبدالمحمد (۱۳۷۴). ترجمه قرآن کریم، انتشارات، تهران: سروش.
- آذربایجانی، مسعود (۱۳۸۰). *آزمون جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام*. پایان نامه کارشناسی ارشد روانشناسی بالینی. قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
- الیاده، میرچا (۱۳۷۴). *فرهنگ و دین*، ترجمه زیر نظر بهاء‌الدین خرمشاهی. تهران: طرح نو.

- بهرامی احسان، هادی (۱۳۸۳). بررسی مقدماتی میزان اعتبار و روایی مقیاس جهت‌گیری مذهبی. پژوهش منتشر نشده.
- جان بزرگی، مسعود (۱۳۷۸). بررسی اثر بخشی روان درمانگری کوتاه مدت «آموزش خودمهارگری» با و بدون جهت‌گیری مذهبی (اسلامی) بر مهار اضطرات و تنیدگی. پایان نامه دکتری روانشناسی، دانشگاه تربیت مدرس.
- خدایاری فرد، محمد؛ غباری بناب، باقر و شکوهی یکتا، محسن (۱۳۷۹). آماده سازی مقیاس نگرش مذهبی دانشجویان. *مجله روان‌شناسی*، ۱۵، ۴، ۲۸۵ - ۲۶۸.
- خدایاری فرد، محمد؛ فقیهی، علی‌نقی؛ غباری بناب، باقر؛ شکوهی یکتا، محسن و به‌پژوه، احمد (۱۳۸۴). ساخت و هنجاریابی مقیاس سنجش دینداری در جامعه دانشجویان کشور. گزارش نهایی طرح پژوهشی اجرا شده در دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران.
- سرمد، زهره؛ بازرگان، عباس و حجازی، الهه (۱۳۷۸). روشهای تحقیق در علوم رفتاری. تهران: انتشارات آگاه.
- ستاد اقامه نماز (۱۳۷۷)، *مجموعه سخنرانی‌های اجلاس هفتم نماز*. تهران: ستاد اقامه نماز.
- غباری بناب، باقر؛ لواسانی، مسعود و محمدی، محمدرضا؛ (۱۳۸۴). ساخت مقیاس تجربه معنوی دانشجویان. *مجله روان‌شناسی* ۹، شماره ۳، ۲۷۸-۲۶۰.
- فرانکل، ویکتور (۱۳۷۵). *خدا در ناخودآگاه*، ترجمه ابراهیم یزدی، تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.
- گلزاری، محمود (۱۳۷۸). تهیه ابزارهایی جهت سنجش: عمل به باورهای دینی و انواع حیا و بررسی رابطه دینداری و حیا با ویژگی‌های شخصیت و سلامت روان. پژوهش منتشر نشده.
- گیویان، عبدالله (۱۳۷۷). سنجش نگرش مردم تهران راجع به نقش و کارکردهای دین. تهران: شورای فرهنگ عمومی.
- هیوم، ر. ا.، *ادیان زنده جهان*، ترجمه عبدالرحیم گواهی (۱۳۶۹). تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- Adamson, G.; Shevlin, M.; Llyod, N.S; & Lewis, CH. A. (1998). The francis scale of attitude towards Christianity (snort scale). *Journal of social Behavior & Personality*. 13, (1), 167-175.
- London: . *The Social Psychology of Religion* Hallahmi, B. (1975) & Argyle, M. , Press. University
- Bergin, A.E. (1983). Religiosity and mental health: A critical re - evaluation and meta - analysis. *Professional Psychology: Research and Practice*, 14(2), 170-184.
- Cheshire, C. A. (2004). Spirituality and religiousness scale: the relationtiontionship to locuse of control. *Dissertation Abstracts International: Selection B: The Science & Engineering*, 64(7-8), 357, US: Univ Microfilms International.

- Cheshirr, (2004). Holina & Beit-Hallahmi (1996). Religion, Psychopathology and coping
 rodopl B. V., a Amsterdam, Netherlands.
- Fukuyama, M. A., & Seving, T. D. (1999). *Intergrading Spirituality Into Multicultural
 Counseling*, London: Sage Publications.
- Morrow, Worthington & MC cullough. (1993). Religious value scale, *measures of
 religiosity, chapter 2*. 108-112.
- Yinger, J.M. (1970). *The Scientific study of Religion*. New York: Mac Millan.

Developing a Religiosity Scale for Iranian college Students*

**Mohammad Khodayarifard, Ph.D.¹, Bagher Ghobari-Bonab, Ph.D.², Mohsen Shokoohi-Yekta,
 Ph.D.³, Ali Naghi Faghihi, Ph.D.⁴, Ahmad Beh-Pajoo, Ph.D.⁵, Gholam-Ali Afrooz⁶, Ph.D,
 Yasamin Abedini, Ph.D.⁷, Mohsen Pakneja⁸**

Abstract

Research has been shown religiosity is a complex phenomenon and contains a variety of behaviors, and attitudes. Religiosity is considered as a multi-dimensional phenomenon by Muslim scholars. One of the major shortcomings in studying religiosity is lack of a valid and reliable instrument for measuring religious attitudes. The main goal of the current study was developing and preparing a scale for measuring religiosity. Toward a accomplishment of this end a random selection of 2182 college students IRAN, undergraduate and graduate ones from universities in Tehran, were recruited through stratified sampling method. The scale was developed in four stages. The results indicated the scale has a proper criterion, construct and differential validity. The Chronbach's alpha coefficient of the scale also was measured. The results indicated religiosity is a complex and multi-dimensional construct including cognitive, affective/emotional, behavioral dimensions and involving relations of a person with Allah, other people, self, and universe. The result is concurred with International and national research results in the field of religiosity.

* This Project was supported by University of Tehran and Tehran Psychiatric Institute. We would like to appreciate the insights given by Dr. Mortaza Nasafat, Dr. Khosrow Bagheri-Noparast, and Dr. Elaheh Hejazi, our team of counsellors in the research project. Our special gratitude goes to Mr. Saeed Akbari-Zardkhaneh whose useful comments advanced our insights to the subject in this article.

^{1,5}. Associate Professor, Faculty of Psychology and Education, University of Tehran.

^{2,3}. Assistant Professor, Faculty of Psychology and Education, University of Tehran.

⁴. Associate Professor, Qom University.

⁶. Professor, Faculty of Psychology and Education, University of Tehran

⁷. Ph.D. Student, Faculty of Psychology and Education, University of Tehran.

⁸. Faculty member of Jahade-Daneshgahi, College of Psychology and Education, University of Tehran

Key words: religiosity scale, university students, scale developing.